MUZÍKA TERMINLERI HÁM OLARDÍŃ QARAQALPAQSHA TÚSINDIRILIWI

Sarsenbaev Konısbay Jaqsılıq ulı – *filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent*
q.sarsenbaev@mail.ru
Samarqand mámleketlik veterinariya medicinası, sharwashılıq hám biotexnologiyalar universiteti Nókis filialı
Saparmatov Omar Shamurat ulı – *student*
o.saparmatov@gmail.com
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Berdimuratov Jetkerbay – *oqıtıwshı*
berdimuratovzetkerbaj@gmail.com
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТЕРМИНЫ И ИХ КАРАКАЛПАКСКОЕ ОБЪЯСНЕНИЕ

Сарсенбаев Конысбай Жаксыликович – *доцент*
доктор философии (PhD) по филологическим наукам
Нукусского филиала Самаркандского государственного университета ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологий
Сапарматов Омар Шамуратович – *студент*
Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза
Berdimuratov Jetkerbay – *преподаватель*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

MUSICAL TERMS AND THEIR KARAKALPAK EXPLANATION

Sarsenbaev Konisbay Jaksilikovich – *Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor*
Nukus branch of the Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and Biotechnologiyes
Saparmatov Omar Shamurat ugli – *student*
Ajiniyoz Nukus State university student of the pedagogical institute
Berdimuratov Jetkerbay – *teacher*
Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Tayanısh sózler: muzıka, termin, qaraqalpaq tili, muzıka tálimi, terminologiya, atqarıw, ritm, melodiya.

Rezyume. Usı maqalada muzıka terminleriniń mazmunı, olardıń lingvistikalıq ózgeshelikleri hám qaraqalpaq tilindegi talqılaw hám qollanılıw jaǵdayları tallanadı. Sonday-aq, muzıka terminologiyasınıń bilimlendiriw procesindegi áhmiyeti hám oqıwshılardıń muzıkalıq sawatlılıǵın arttırıwdaǵı roli sáwlelendiriledi.

Ключевые слова: музыка, термин, каракалпакский язык, музыкальное образование, терминология, исполнение, ритм, мелодия.

Резюме. В данной статье анализируется содержание музыкальных терминов, их лингвистические особенности, а также интерпретация и случаи употребления в каракалпакском языке. Также освещается значение музыкальной терминологии в образовательном процессе и ее роль в повышении музыкальной грамотности учащихся.

Key words: music, term, Karakalpak language, music education, terminology, performance, rhythm, melody.

Summary. This article analyzes the meaning of musical terms, their linguistic features, and their interpretation and usage in the Karakalpak language. The importance of musical terminology in the educational process and its role in improving students' musical literacy are also highlighted.

Kirisiw. Muzıka kórkem óneri insaniyat mádeniyatınıń eń áyyemgi hám universal túrlerinen biri bolıp, ol sezim, pikirlew hám estetikalıq dúnyaqarastı qáliplestiriwde áhmiyetli orın tutadı. Muzıka kórkem ónerin ilimiy jaqtan úyreniwde bolsa muzıka terminologiyası ayrıqsha áhmiyetke iye. Sebebi hár bir muzıka termini shıǵarmanıń dúzilisi, atqarıw procesi hám kórkemlik kórinisin túsiniwge xızmet etedi. Usı kózqarastan, muzıka terminleriniń mazmunın ashıp beriw hám olardı qaraqalpaq tilinde durıs talqılaw máselesi áhmiyetli ilimiy-pedagogikalıq áhmiyetke iye.

Izertlew metodologiya. Bul izertlewde

muzıka terminlerin qaraqalpaq tilinde talqılaw hám olardı oqıw procesinde qollanıwdıń ilimiy-pedagogikalıq tiykarları úyreniledi.

Izertlewdiń metodologiyalıq tiykarı pedagogika, til bilimi hám muzıka teoriyasınıń integraciyasına súyenedi.

Izertlewde sistemalı qatnas tiykarǵı metodologiyalıq princip sıpatında tanlanadı. Bul qatnas muzıka terminlerin ayrıqsha birlik sıpatında emes, al muzıka bilimlendiriwi sistemasınıń bir bólegi sıpatında úyreniwge imkaniyat beredi. Sonıń menen birge, kompetenciyalıq qatnas oqıwshılardıń muzikalıq bilim, kónlikpe hám uqıplılıǵın qáliplestiriwde tiykarǵı orın tutadı.

Tiykarǵı bólim. Muzıka atamaları – bul muzıka kórkem ónerine tiyisli arnawlı ilimiy atamalar bolıp, olar muzıka hádiyselerin anıq hám qısqa kórsetiw ushın xızmet etedi. Bunday terminler járdeminde muzıka teoriyası, atqarıw ámeliyatı hám kompoziciya procesi sistemalı túrde úyreniledi. Máselen, “melodiya” shıǵarmanıń tiykarǵı ton sızıǵın bildirse, “ritm” seslerdiń waqıt boyınsha tártipli jaylasıwın bildiredi. “Garmoniya” bolsa bir neshe seslerdıń únles birligin bildiredi. “Tembr” sestiń reń-báreńligin belgilese, “dinamika” oniń kúshli yaki tómen atqarılıwın kórsetedi.

Qaraqalpaq tilinde muzıkalıq terminlerdiń kópshiligi xalıq aralıq formada saqlanıp qalǵan, olar muzıka oqıtıw procesinde keńnen qollanıladı. Sonıń menen birge, ayırım terminler milliy til ózgesheliklerine sáykes túrde talqılanadı. Máselen, “kompozitor” ataması “shıǵarma jazıwshı”, “atqarıwshı” sıpatında qollanılıwı múmkin. “Temp” túsinigi “tezlik”, “dinamika” bolsa “qattılıq hám ástelik” sıyaqlı anlatpalar menen túsindiriledi. Bunday talqılawlar oqıwshılardıń terminlerdi tereńirek ańlawına járdem beredi.

Muzıka atamaların oqitiw procesinde olardı tek yadlaw emes, al ámeliy iskerlik penen baylanıstırıw áhmiyetli. Sebebi oqiwshi termindi real muzıkalıq proceste túsinse, ol bilimdi bekkem iyeleydi. Máselen, “ritm” túsinigin úyreniwde túrli muzıkalıq bólimlerdi tıńlaw hám olardı salıstırıw, “melodiya”n bolsa aytıw arqalı ańlaw nátiyjeli nátiyje beredi. Sonıń menen birge, málimleme-kommunikaciya texnologiyalarınan paydalanıw, audio hám video materiallar, interaktiv baǵdarlamalar arqalı oqıtıw procesin jáne de qızıqlı hám nátiyjeli etiw múmkin.

Muzıka atamalarınıń qáliplesiwi hám rawajlanıwı tariyxıy jáne sociallıq processler menen tıǵız baylanıslı. Hár bir dáwirde muzıka kórkem óneri rawajlanıwı menen birge terminologiyalıq sistema da bayıp barǵan. Ásirese, túrli mádeniyatlar arasındaǵı baylanıslar nátiyjesinde xalıq aralıq muzıka terminleri qáliplesken hám olar kóplegen tillerge beyimlesken halda kirip kelgen. Usı kóz-qarastan qaraǵanda muzıka atamalarınıń qaraqalpaq tilindegi túsiniklerin islep shıǵıwda olardıń kelip shıǵıwı, semantikalıq ózgeshelikleri hám qollanılıw sheńberin tereń úyreniw áhmiyetli bolıp tabıladı.

Muzıka terminleriniń lingvistikalıq analizi sonı kórsetedi, olar kóbinese kóp mánililik, sinonimiya hám funkcionallıq beyimlesiw sıyaqlı ózgesheliklerge iye. Ayırım atamalar tikkeley awdarmalanbastan, tiykarǵı túrinde qabıl etiledi, sebebi olardıń mazmunı xalıqaralıq dárejede birden-bir túsinikti ańlatadı. Basqa jaǵdaylarda bolsa terminler milliy til imkaniyatları tiykarında qayta túsindiriledi hám bul process oqıwshılar ushın túsinikli bolıwın támiyinleydi. Sonday-aq, muzika atamaların sistemalastırıwda olardı tematikalıq toparlarga bóliw nátiyjeli nátiyje beredi. Máselen, ses ózgesheliklerin bildiriwshi atamalar, atqarıw procesine tiyisli atamalar, shıǵarmanıń dúzilisin bildiriwshi túsinikler óz aldına toparlar sıpatında úyreniliwi múmkin. Bunday klassifikaciya oqıwshılardıń bilimlerin tártipke saladı hám olardı óz ara baylanıslı halda ózlestiriwge járdem beredi.

Zamanagóy bilimlendiriw sharayatında muzika terminologiyasın úyretiwde innovaciyalıq jantasıwlar áhmiyetli orın iyeleydi. Atap aytqanda, vizual materiallar, interaktiv tapsırmalar hám sanlı resurslar járdeminde terminlerdi ózlestiriw procesi jáne de nátiyjeli shólkemlestiriliwi múmkin. Bul bolsa oqıwshılardıń belsendiligin arttıradı hám olardıń erkin bilim alıw kónlikpelerin rawajlandıradı [5.25]. Bunnan tısqarı, muzıka atamaların úyretiwde kontekstual qatnastı qollanıw da áhmiyetli. Yaǵnıy, terminler óz aldına emes, al anıq muzıkalıq shıǵarma yamasa atqarıw procesi mısalında túsindirilse, olardıń mazmunı jáne de anıǵıraq ashıp beriledi. Bul usıl oqıwshılardıń teoriyalıq bilimlerin ámeliy iskerlik penen baylanıstırıw imkaniyatın jaratadı. Muzıka atamalarınıń qaraqalpaqsha túsiniklerin ilimiy tiykarda islep shıǵıw, olardı sistemalastırıw hám zamanagóy pedagogikalıq qatnaslar menen úylestiriw muzıka bilimlendiriwiniń nátiyjeliligin arttırıwǵa xızmet etedi. Bul baǵdardaǵı izertlewler tek ǵana bilimlendiriw procesin jetilistirip qoymastan, al milliy mádeniyat hám tildiń rawajlanıwına da unamlı tásir kórsetedi[6.87].

Qaraqalpaq tilinde muzıka terminologiyasın rawajlandırıw máselesi de ayrıqsha dıqqattı talap etedi. Házirgi kúnde ayırım terminlerdiń anıq

standartlastırılǵan milliy ekvivalenti tolıq qáliplespegen. Bul bolsa bilimlendiriw procesinde túrli talqılawlardıń payda bolıwına sebep boladı. Sonlıqtan, muzıka terminlerin ilimiy tiykarda sistemalastırıw, olardıń sózlik bazasın keńeytiw hám birden-bir normativlik formaların islep shıǵıw zárúr bolıp esaplanadı.

Bilim beriw procesinde muzıka terminlerin duris hám túsinikli formada úyretiw oqiwshilardıń tek gana muzıkalıq sawatlılıǵın emes, al olardıń estetikalıq talǵamın hám dóretiwshilik pikirlewdi de rawajlandıradı. Qaraqalpaq tilinde túsindiriw bolsa milliy bilimlendiriw sistemasınıń nátiyjeliligin arttırıwǵa xızmet etedi. Ásirese, baslawısh hám orta klasslarda terminlerdi ana tilinde túsindiriw oqıwshılardıń temanı tez hám ańsat ózlestiriwine járdem beredi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, muzıka terminleri muzıka kórkem óneriniń ilimiy tiykarın quraytuǵın áhmiyetli qural esaplanadı. Olardı qaraqalpaq tilinde durıs talqılaw hám bilimlendiriw procesinde nátiyjeli qollanıw muzıkalıq bilimlendiriwdiń sapasın arttıradı. Sonıń menen birge, milliy muzıka terminologiyasın rawajlandırıw, onı zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar menen úylestiriw búgingi kúnniń áhmiyetli ilimiy wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. - Nókis: Qaraqalpaqstan baspası, 2018.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (5 jildlik). – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
3. Abdullayev A. Musiqa nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
4. Rajabov I. Musiqa ta’limi metodikasi. – Toshkent: Fan, 2015.
5. Karimova D. Musiqa pedagogikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2017.
6. Sadikov R. Musiqa terminologiyasi va uning rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2012.
7. Zokirov M. Musiqa savodxonligi asoslari. – Toshkent, 2014.